

Pernelle Rose

‘At lede efter Klumpen’

– Et analytisk afsæt til at udforske følelshåndtering for børn i skilsmisse

Resumé

Skilsmisse er et udbredt fænomen i Danmark, hvor op mod 1/3 af alle danske børn i dag vokser op med skilte forældre (Danmarks Statistik 2014, 2019). Størstedelen af skilsmissecforskningen anlægger en problemorienteret tilgang til fænomenet skilsmisse og implikationerne af forældres brud (Wallerstein m.fl. 2002); nyere forskning har dog vist, at der findes en stor diversitet i børns skilsmisseoplevelser (Birnbaum m.fl. 2012). En tilsvarende problemorienteret skilsmissecforståelse afspejler sig i de samtalegrupper, der aktuelt oprettes på en lang række skoler landet over for at sikre børns muligheder for at håndtere svære følelser som følge af forældrenes skilsmisse. Som en del af et samlet koncept anvendes bl.a. metaforen “Klumpen” i samtalegrupperne som en gennemgående repræsentation af børnenes smerte, der understøtter arbejdet med at sætte ord på og håndtere de svære følelser. Jeg har valgt at gennemføre et mikrostudie af *Klumpen*, da det derigennem bliver muligt at få et dybere analytisk indblik i de muligheder og begrænsninger, der efterlades til børns unikke skilsmisseoplevelser, i mødet med de professionelle skilsmissecforståelser. Artiklens formål er at tilbyde et indblik i den diversitet, der viser sig, når man lytter til børnenes egne stemmer om, hvordan de skaber mening i deres varierede skilsmisseoplevelser.

Nøgleord: børns følelshåndtering, samtalegrupper i skolen, børn i skilsmisse, social repræsentations teori, metaforen *Klumpen*.

Indledning

De forståelser af fænomenet skilsmisse, der igennem de seneste årtier har domineret den internationale skilsmissecforskning, er præget af et stærkt problemorienteret fokus, hvilket også kendetegner den politiske¹ dagsorden i Danmark. I en lang række forskningsundersøgelser på området peges der især på skilsmissecens negative konsekvenser for børns trivsel (Wallerstein m.fl. 2002, 1989; Amato 2001, 2000). Andre potentielle formildende faktorer eller årsagssammenhænge tillægges således ikke en større betydning (Hetherington m.fl. 2002; Pryor m.fl. 2001). Nyere forskning har nuanceret det billede og peger dels på andre årsager til børnenes sårbarhed end selve skilsmissecen, dels at graden af sårbarhed hænge sammen med forældrenes måder at takle bruddet på (Stokkebekk m.fl. 2019; Kelly 2003; Fabricius 2003).

Artiklens ærinde er at undersøge, hvilke grundlæggende antagelser der kobler sig til

¹ Som også afspejles i nyere vedtaget lov om skilsmisse, der trådte i kraft 2019 – læs mere på: https://www.ft.dk/ripdf/samling/20181/lovforslag/191/20181_191_som_vedtaget.pdf

børns følelseshåndtering, samt hvilke rationaler der legitimerer og informerer disse særlige indsatser. Med nyere forskning i ryggen kigger jeg nærmere på den bevægelse, hvor hverdagslivets problemer i stigende grad løses med forskellige interventioner i pædagogiske sammenhænge. Jeg vil desuden diskutere mulige implikationer af børns deling af svære følelser, herunder de børn, der ikke genkender metaforen *Klumpen* som repræsentant for deres følelsesliv. Jeg vil diskutere konsekvenserne af et manglende blik for børnenes diversitet i erfaringer og skilsmisseoplevelser, som denne gruppe af børn lever med.

Design og metoder

Denne artikel skriver sig ind i et større forskningsprojekt med det formål at få indsigt i en ny interventionspraksis i Danmark, som fænomenet samtalegrupper for børn med skilte forældre i skoleregi repræsenterer. Jeg har derfor undersøgt, hvilke betydninger indsatsen har for børns meningsskabelse og varierede skilsmisseerfaringer, samt hvilke forståelser af skilsmisse der informerer de professionelle (gruppelederne), som varetager interventionen (se Rose 2020b, 2020c).

Artiklen bygger på seks måneders etnografisk inspirerede feltstudier af samtalegrupper i skoleregi, hvor observationer i grupperne samt børneinterviews udgør det empiriske materiale. Jeg undersøger, hvordan professionelle indsatser som samtalegrupper for børn med skilte forældre fungerer i praksis, og præsenterer en række fund, som kan være med til at nuancere og udfordre forståelser af følelseshåndtering i forbindelse med skilsmissen.

Udgangspunktet er at undersøge børnenes egne perspektiver på de forståelser, der danner grundlag for arbejdet med følelseshåndtering i forbindelse med forældres skilsmisse. Det empiriske fundament for ph.d.-projektet bygger desuden på dokumentanalyse af kursusmaterialet *Delebørn – hele børn*, udviklet af NGO-organisationen Center For Familieud-

vikling (herefter CFF), observationsstudier af fire gruppeforløb på forskellige skoler på Sjælland, Danmark samt 23 seminstrukturerede interviews med børn i alderen 7-13 år.

Fire forskellige skoler på Sjælland blev rekrutteret til projektet på baggrund af en positiv tilbagemelding på mine henvendelser og et efterfølgende møde om formålet med undersøgelsen. Jeg havde mulighed for at få indsigt i de forhandlinger og interaktioner, der foregik i den enkelte samtalegruppe, og på den måde undersøge, hvilke forståelser af skilsmisse der havde værdi, eller som ikke var repræsenteret ved at anvende observationsmetoden (se også Flick m.fl. 2015). Efter endt observationsperiode blev alle børn tilbudt at deltage i et børneinterview, hvor formålet blev introduceret. Frivillighedsprincippet samt forældresamtykke udgjorde vigtige faktorer i rekrutteringen af børnene. Jeg påpegede desuden, at deres bidrag kunne trækkes tilbage undervejs i processen. De centrale temaer i interviewene var, hvordan de oplevede deres liv med skilsmisse, samt hvilke betydninger det havde for dem at deltage i en samtalegruppe. Hvad ville de gerne have mere af, hvad ville de gerne ændre.

I artiklens første del viser jeg analyseeksempler fra kursusmaterialet *Delebørn – hele børn*, der afspejler, hvilke grundlæggende antagelser der dominerer forståelsen af børn med skilte forældres følelsesliv, samt denne gruppes “særlige” behov og udfordringer. Disse grundlæggende antagelser er vigtige at fremanalysere, fordi de viser, hvilke videnskilder CFF trækker på (se Moscovici 1988), og dermed hvilke skilsmisseforståelser der informerer samtalegruppernes praksisser. Analysens anden del fokuserer på “*Klumpen*” som metafor, der er udviklet af CFF som gennemgående metoderedskab i gruppeledernes praktiske arbejde til at understøtte børns følelseshåndtering. Til slut sammenligner jeg dokumentanalysen med de andre empiriske fund fra interviews og observationer i grupperne samt diskuterer variationer og mønstre i materialet.

Desuden viser jeg, hvordan udbredelsen af de forskellige interventionsformer, der finder vej til danske daginstitutioner og skolepraksisser med det formål at styrke børns følelshåndtering, må ses i en bredere samfundsmæssig terapeutiserings-tendens (Ecclestone m.fl. 2019; Gulløv 2016; Pedersen m.fl. 2016; Prieur m.fl. 2016; Furedi 2004). Det er med til at forme og påvirke de mulighedsrum, børn har for at udtrykke sig om deres tanker og følelser (Jodelet 1991). Men først vil jeg kontekstualisere fænomenet samtalegrupper.

Samtalegrupper – en hjælp til børns følelshåndtering

Inden for de seneste 15 år er der kommet et øget fokus på, hvordan "børn udtrykker og håndterer deres følelser", og som følge af denne tendens tilbydes der forskellige programmer eller kurser som metoderedskaber, der har til formål at hjælpe børn med at håndtere deres følelser (Gulløv 2016:179; Prieur m.fl. 2016). Her kan bl.a. nævnes koncepterne: "Trin for trin", "De utrolige år", "Jeg kan" m.m. (Socialstyrelsen 2019; Gulløv 2016:179). I den forbindelse har forskellige organisationer som Kræftens Bekæmpelse (2019) og CFF (2019) også vist interesse for etablering af sorggrupper eller samtalegrupper for børn med skilte forældre på lokale skoler landet over. Formålet med disse hjælpeindsatser er, at børnene skal opnå lindring af deres 'painful memories' ved at tale om deres (svære) følelser (Kelly 2003:237). Ideen om, at det er helende at tale om sine egne følelser samt at genkende andres følelser, udgør grundelementerne for interventionen i samtalegrupperne (CFF 2014). De gruppeterapeutiske teknikker, som indsatsen bygger på, er oprindeligt udviklet til sørgende børn, og der argumenteres for, at livet med skilsmisse er en form for sorgproces, der kræver særlige interventioner i håndteringen af de svære følelser (Marcussen m.fl. 2016; CFF 2014; Dencker 2012). Børnenes følelser bliver derfor centrale i indsatsen for at opnå en større grad af robust-

hed (CFF 2014). Robusthed bliver således målet frem for at have det godt her og nu, hvilket taler ind i de overordnede problemforståelser af, at børnene generelt er i risiko (risikofaktorer se fx Thuen m.fl. 2015; Amato 2000; Wallerstein m.fl. 1989).

Italesættelsen af følelser kan ifølge Illouz (2007) frembringe en virkelighed, der fremstår fast forankret og dermed få betydning for børns selvopfattelse.

The reflexive act of giving names to emotions in order to manage gives them an ontology, that is, seems to fixate them in reality and in deep self of their bearer.

(Illouz 2007:33)

Forskning har inden for de seneste år i stigende grad udfordret antagelsen om, at svære følelser faktisk kan forløses terapeutisk (Stroebe m.fl. 2005, 2001). De nyere forskningsresultater giver anledning til at sætte spørgsmålstegn både ved antagelsen om, at alle børn, der lever med skilsmisse, befinder sig i en livskrise, og at en terapeutisk indsats derfor er vejen ud af netop denne krise (se også Rose m.fl. 2020a). Den øgede bevågenhed på (alle) børns generelle trivsel ses også på de særlige interventioner, som indføres landet over på de danske folkeskoler (Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling 2016). Børn af skilte forældre beskrives som en homogengruppe med specifikke problemkomplekser, der kræver særlige målrettede indsats. Indførelsen af støtteindsatser som samtalegrupper i skoleregion kan derfor ses som en hjælp til disse sårbare elever (CFF 2014). Det problemorienterede fokus i forskningen ligger som en baggrundsforståelse i disse interventioner, hvilket betyder, at alle børn med skilte forældre karakteriseres som sårbare.

Jeg har derfor fundet inspiration hos Gulløv og Illouz og trækker således på forståelserne i deres arbejde omkring følelser og følelshåndtering (Gulløv 2016; Illouz 2007). Gulløv kobler et socialhistorisk perspektiv til sine analyser, og hun viser, hvordan håndtering af be-

stemte følelsesudtryk præger de pædagogiske praksisser (Gulløv 2016). Desuden påvirker det også de sociale dynamik mellem mennesker (Gulløv 2016:181). Illouz viser desuden, hvordan følelser og følelsesudtryk må forstås i den sociale og kulturhistoriske sammenhæng, som de konstitueres i og præger (Gulløv 2016:185; Illouz 2007). De videnskabsteoretiske forståelser inden for denne artikels teoretiske afsæt (social repræsentations teori) og det social-/kulturhistoriske paradigme trækker begge på forståelser af, at mennesker bliver til i sociale kontekster.

***Klumpen* som betydningskabende metafor**

For mig repræsenterer *Klumpen* det, Dorte Kousholt kalder for en “analysespire” (Kousholt 2018). Disse spirer kan opstå som inspirationer samt fornemmelser ved gentagne genlæsninger af det empiriske materiale og kan fremstå små, rodede eller komme i glimt, men når de forfølges, er de fulde af potentiale (Kousholt 2018:267; Simovska m.fl. 2017). *Klumpen* trådte således frem af mit empiriske materiale efter måneders intensiv nærlæsning af mine transskriberede interviews og feltnoter. Her kunne jeg se, at *Klumpen* anvendes i samtalegrupperne som en hjælpende metafor for børnenes følelsesliv. Jeg blev gradvist opmærksom på denne metafors afgørende betydning, ikke bare som et signifikant redskab i den metodiske værktøjskasse, men også som et konstituerende element i legitimeringen af samtalegruppernes problemorienterede skilsmisseforståelser. *Klumpen* fungerer som en symbolsk repræsentation af børnenes smerte, der skal hjælpe dem med at sætte ord på deres svære følelser og skilsmisseoplevelser. Derfor spiller *Klumpen* samtidig en afgørende rolle i etableringen af de fælles skilsmisseforståelser, som gennemstrømmer interventionen. Spørgsmål som: Hvordan *Klumpen* ser ud? Hvor i kroppen den sidder? Hvornår den kan mærkes? viser, hvordan *Klumpen* tildeles en kropslig og

en emotionel dimension i arbejdet med børnenes følelseshåndtering. På den baggrund har jeg valgt at opdele analysen om *Klumpen* i to overordnede analysekategorier, henholdsvis *Klumpen* som kropsligt udtryk samt *Klumpen* som følelsesmæssigt udtryk. Jeg undersøger med afsæt i en række nedslag i empirien, hvordan *Klumpen* som prædefineret voksenmetafor bliver styrende for børnenes muligheder for at udtrykke deres tanker og følelser.

Teoretisk afsæt

Artiklens teoretiske afsæt er Serge Moscovicis social repræsentations teori (SRT) (Moscovici 1961, 1973, 1988, 2000, 2001a). SRT er en socialpsykologisk teoridannelse, der har til hensigt at undersøge og begrebssette menneskers og sociale gruppers måder at skabe mening og viden på, i form af *sense-making-processer*, i kulturelle kontekster (Moscovici 1973:xiv). Mosovicis tænkning tager udgangspunkt i menneskers grundlæggende behov for at skabe orden, forudsigelighed og familiaritet med deres omverden, så det bliver muligt for den enkelte at orientere sig og mestre verden igennem sociale udvekslinger (Moscovici 1961). Vi benytter sociale repræsentationer (SR) til at orientere os efter med henblik på at omdanne det *ufamiliære* til noget *familiært*. Motivationen bag SR er således at transformere det ukendte til *common sense-viden* (Moscovici 1973:xi, 2001a).

SR er de upågtede antagelser, vi har om verdens beskaffenhed, og det vidensgrundlag, vi handler ud fra i forskellige sociale sammenhænge (Moscovici 1961, 2000). Vores ideer, værdier og praksisser kommer til syne i sociale udvekslinger med andre, igennem kommunikation og handling, der alle afspejler den underlæggende SR, vi trækker på (Barreiro m.fl. 2016:75). SR konstitueres i hverdagsinteraktioner, på baggrund af meningsudvekslinger og ytringer mellem mennesker og de betydninger, forskellige fænomener tillægges (Jodelet 1991; Moscovici 2001a; Jovchelovitch 2008;

Barreiro m.fl. 2016). [...] *for a representation is a representation held by someone as well as a representation of something* (Moscovici 1973: xiii).

Der er her tale om en delt social konstruktion, hvilket betyder, at forskellige (også modsatrettede) former for viden kan sameksistere (Marková 2003; Moscovici 1988). Dette er en afgørende pointe hos Moscovici, der bygger på tanken om vidensudveksling som en dynamisk proces, hvormed SR skabes og forhandles (Moscovici 1961, 1973, 2001a). I det begrebsapparat, som Moscovici udvikler, foreslår han tre måder, hvorpå repræsentationer deles og bliver til sociale fænomener, hvilket kobles til de hegemoniske, emanciperede og polemiske repræsentationer (Moscovici 1988:221; Barreiro m.fl. 2016:77). Jeg vil præsentere de første to, da det er dem, der anvendes i artiklens analyser. Hegemoniske repræsentationer vidner om enslydende og implicite ideer og overbevisninger, som deles af samtlige gruppemedlemmer. De bliver således dominerende, da disse SR står uimodsagte, til trods for at ikke alle medlemmer nødvendigvis har deltaget aktivt i formationen (Moscovici 1988:221; Barreiro m.fl. 2016:77). Emanciperede repræsentationer udtrykker derimod divergerende synspunkter, hvor komplementære repræsentationer deles og sidestilles, hvilket både forekommer hos det enkelte individ og i sociale grupper (Moscovici 1988:221). Teorien om hegemoniske eller emanciperede repræsentationer kan vise, hvilke SR der dominerer samtalegruppernes skilsmisseforståelser, samt hvordan (og om) disse forståelser forhandles i grupperne.

Moscovici (1961) udvikler begrebet *cognitive polyphasia*, hvormed det er muligt at forstå, hvordan mennesker håndterer modsatrettede videnskilder og tankemønstre. En dynamisk sameksistens mellem forskellige systemer af viden, der afspejler social kommunikation, dvs. tænkning, refleksion og følelser, når mennesker står ansigt til ansigt med det *ufamilære* (Jovchelovitch m.fl. 2015:164; Mosco-

vici 1984b; Sammut m.fl. 2015:6). *Cognitive polyphasia* er derfor ofte et udtryk for ufuldstændig viden, da den er indlejret i sociale udvekslings- og tilpasningsprocesser, og fungerer derfor som en prætilstand til mere veldefinerede og forhandlede SR (Jovchelovitch m.fl. 2015:168). Nye praksisser som samtalegrupper i skolen for børn med skilte forældre vil derfor ofte være præget af forskellige sideordnede videnskilder og grundlæggende antagelser, som berettiger denne indsats. Indtil en ny praksis forankres og bliver en tradition med bestemte erfaringer og dominerende forståelser, er der typisk mange konkurrerende forståelser og antagelser i spil i feltet.

Der har inden for den teoretiske udvikling af SRT været en tendens til at mangle et blik for de undertrykte eller ignorerede meninger, der til trods for deres status som fraværende stadigvæk har en funktion i *meaning-making-processen* (Valsiner 2014a; Bang 2009; Barreiro m.fl. 2016:69). De SR, der konstrueres, har derfor en tendens til at blive set som positive repræsentationer af et fænomen, mens andre bliver til *nothingness* – altså ingenting (Barreiro m.fl. 2016:69). Når ytringer og meninger ekskluderes eller overhøres, er det oftest, fordi de udfordrer den dominerende SR af den sociale verden eller udgør en trussel for den sociale gruppe (Barreiro m.fl. 2016:78). *This absence is not a real absence but a presence of an absence* (Bang 2009:376). Med dette blik skaber individet/gruppen ikke kun mening om verden, de skaber også fravær af mening eller *nothingness* (Barreiro m.fl. 2016:79-80). Denne proces sker som følge af social asymmetri blandt gruppens medlemmer, der kan føre til, at bestemte SR bliver dominerende i bestemte grupper, mens andre repræsentationer ikke genkendes og derfor afvises, undertrykkes eller ignoreres (Barreiro m.fl. 2016:78).

Inspireret af Moscovicis SRT er min analyse guidet af spørgsmål, der relaterer sig til de SR om, hvad det vil sige, som barn, at leve med, at skilsmisse forhandles og skabes, samt hvordan

disse repræsentationer informerer den interventionspraksis, der eksisterer i samtalegrupperne. SRT giver mulighed for at undersøge de grundlæggende antagelser, en bestemt praksis er guidet af. De SR kan være præget af *cognitive polyphasia* i forskellige grader og afspejler de videnskilder, grupelederne trækker på i deres arbejde med børnene i grupperne. De SR formidles også i kursusmaterialet, der informerer samtalegruppernes praksisser. Yderligere analyserer jeg, hvordan børnene forhandler mening, samt hvordan de genkender sig selv inden for de tilbudte SR. Derudover kigger jeg på, om børnene udtrykker skepsis, afviser eller udfordrer de SR, og hvordan *nothingness* kommer til syne i empirien.

Dokumentanalyse

Introduktion af projektet:

Delebørn – hele børn

I 2014 initierer CFF projektet *Delebørn – hele børn*, et omfattende tilbud til børn i skilsmisse på 30 lokale folkeskoler i tre kommuner (CFF 2019). I den forbindelse udbyder CFF kurser af fire dages varighed for kommende gruppeledere, der også igangsætter nye samtalegrupper for børn med skilte forældre landet over. Gruppelederne (primært lærere og pædagoger) får tildelt et kursusmateriale, der, sammen med kurset, har til formål at kvalificere dem til at varetage interventionen i samtalegrupperne på de lokale skoler. I kursusmaterialet præsenteres samtalegruppen som *‘et rum til at tænke og føle frit’* (CFF 2014:62), og den fungerer *‘som en støtte for børn og unge, der har særlige udfordringer inde på livet’* (CFF 2014:8). Samtalegruppen som indsatsform bliver hermed svaret på, hvordan man imødekommer børns behov for hjælp og støtte. Dog ekspliciteres det ikke, hvilke børn med skilte forældre der profiterer af at deltage i en samtalegruppe, eller hvordan hensynet til børnenes aktuelle skilsmisseoplevelser samt forskelle i livsvilkår, behov, trivsel, grader af savn, lettelse, sorg, glæde m.m. kan håndteres. Der skeles ikke til, hvor længe bør-

nenes forældre har været skilt, eller til, hvordan forældrenes samarbejde omkring børnene fungerer. På den måde træder der en grundlæggende præmis frem, som indikerer, at alle børn med skilte forældre har sammenlignelige behov for hjælp og støtte.

Analyse af *Klumpen* i kursusmaterialet

Metaforen om *Klumpen* udgør en del af CFF's kursusmateriale, der anvendes i samtalegrupperne til at identificere børnenes følelser af ked-af-det-hed, savn, sorg, usikkerhed, lettelse m.m. Her gives der udtryk for, at følelser må adresseres, hvis de ikke skal vokse sig større blandt børnene. I kursusmaterialet beskrives metaforen om *Klumpen* som en håndsækning til børnene, da de herigennem bliver i stand til at italesætte deres kropslige og emotionelle tilstande, der giver dem større indsigt i sig selv som mennesker.

Børnene tilbydes f.eks. begreber som “klumpen” [...], som er en metafor, der kan hjælpe til at beskrive den kropslige fornemmelse af følelser, og som børnene kan bruge til at udvide forståelsen af sig selv.

(CFF 2014:63)

Det fælles arbejdssprog for følelser, som metaforen om *Klumpen* repræsenterer, bliver et betydningsfuldt redskab i indsatsen for opnåelsen af den ønskede følelshåndtering.

Mål: “Klumpen” er en metafor, som de fleste børn hurtigt tager til sig, og den kan derfor fungere som fælles sprogbrug i forhold til følelser gennem hele børnegruppe-forløbet. Som en del af metaforen kan børnegruppelederen fortælle, at klumpen kan blive mindre ved, at man taler om den. Måske vokser den lige lidt i starten, men så plejer den at blive mindre bagefter.

(CFF 2014:81)

I materialet skabes der et fælles meningsræsonnement af et det-skal-gøre-ondt-før-det-kan-gøre-godt-rationale. Dette rationale ses også i evalueringen af projektet *Delebørn – hele*

børn, hvor det fremgår, at *børn i normal trivsel får det lidt dårligere under gruppeforløbet, men trives på samme niveau som før, når forløbet er afsluttet* (CFF 2020). Her trækkes der på psykoterapeutiske *common sense-forståelser*, og den SR, der træder frem, er, at det er muligt at få *Klumpen* til at blive mindre eller forsvinde helt, hvis man taler om den (Kaplan Jørgensen 2016; Gulløv 2016). I kursusmaterialet beskrives det, at udforskningen af svære følelser med fordel kan introduceres for børnene på en *børnevenlig* måde, og metaforen *Klumpen* bringer derfor et legende element ind i samtalen (CFF 2014:81).

Nedenstående eksempel bygger på en øvelse, der kaldes *Klumpen*, hvor målgruppen udgør de 8-14-årige. Varigheden er omkring 20-30 min. Der kan uddeles papir og tegneblyanter til børnene i gruppen. Historien om '*Sigurd og Klumpen*' læses højt for børnene og diskuteres bagefter.

Gruppenlederen fortæller en lille historie om Sigurd, der bliver uvenner med sin gode ven William en dag, hvor de er til fodbold. Sigurd bliver ked af det, men han får ikke talt om det, og 'ked-af-det-heden' kommer til at føles som en klump, der vokser sig større og større inde i ham.
(CFF 2014:80)

Historien om Sigurd fungerer som en ramme-fortælling for de mange forskellige (svære) følelser, som børn med skilte forældre oplever i deres hverdag. En biting i historien er, at Sigurds forældre er skilt, da omdrejningspunktet primært omhandler uvenskabet med venen William fra skolen. Historien forudsætter således, at børnene genkender følelserne hos sig selv, repræsenteret ved metaforen *Klumpen*, som relevante, når de oplever konflikter, i dette tilfælde det at blive uvenner med en ven.

Metaforen om *Klumpen* er, i en abstrakt form, fremgangsmåden til at udtrykke sig emotionelt, hvilket ses som en måde, hvorpå gruppelederne har mulighed for at hjælpe børnene. Den SR, som CFF kobler til, er, at det er nem-

mere for børnene at genkende og dele følelser i samtalegruppen ud fra et fælles følelsessprog. Her vælger CFF at anvende *Klumpen* som fælles sproglig metafor, der dækker over en række forskellige erfaringer fra savn, til usikkerhed, til stress, til lettethed etc.

Børnene får nu til opgave at tegne et omrids af sig selv og herefter tegne deres klump ind der, hvor de kan mærke den, når de er ked af det, vrede, sure, bekymrede eller lignende. Børnene kan evt. give deres klump en farve, hvis det giver mening for dem.
(CFF 2014:80)

I en bredere analyse af hele kursusmaterialet træder det frem, at der trækkes på en hegemonisk SR om, at sorg, savn og bekymringer m.m. er et grundlæggende vilkår ved forældres skilsmisse (Rose 2020b). Der tilbydes i denne forbindelse ikke alternative følelser for børnene. Der rejser sig det spørgsmål, om alle børn oplever *Klumpen* som meningsfuld metafor. Forståelsen af *Klumpen* kobler sig her til et problemorienteret syn på denne gruppe af børn. Denne SR kan spores tilbage til en traditionel og romantiseret forestilling om kernefamilien og ægteskabet både som norm og idealtilstand. Her kan endvidere kobles til den Murdock'ske familieforståelse – et kristent protestantisk familiebegreb med far, mor og fælles børn (Murdock 1949).

I materialet fremstilles det, at børnenes svære følelser sætter sig som en kropslige tilstand, som mærkes og italesættes i samtalegrupperne og frembringes ved hjælp af tegninger, der viser, hvor på kroppen man er ramt. CFF trækker på forskellige videnskilder fra psykodynamiske forståelser samt problemorienterede rationaler om livet med skilsmisse ud fra ideen om, at det er vigtigt at tale om og dele svære følelser jf. *the talking cure* (Kaplan Jørgensen 2016). Gruppelederne inspireres i kursusmaterialet til at anvende metaforer som hjælpeorgan i ønsket om at opnå lindring og heling blandt børnene. Der fremtræder således en implicit

hegemonisk SR om, at alle børn, der lever med skilsmisse, har det svært, og de har derfor brug for at tale om disse følelser i forbindelse med forældres brud.

Hvis gruppelederne mangler inspiration til, hvilke spørgsmål de skal bringe i spil som kickstart til en gruppesamtale om *Klumpen*, og hvorhenne på kroppen den kan identificeres, præsenteres der forskellige inputs og værktøjer, som kan hjælpe dem på vej. Her ses en række af spørgsmålene.

- *Hvor sidder din klump henne?*
- *Hvordan mærkes den?*
- *Har du talt med nogen om klumpen?*
- *Hvem kan hjælpe dig til at få klumpen til at gå væk?*

(CFF 2014:81)

Børnene spørges ind til, hvordan de oplever det at have en klump (CFF 2014:81). Her understreges det igen, at *Klumpen* er der, snarere end det undersøges, hvorvidt den er der. Den dominerende SR, CFF trækker på, er, at det er vigtigt at udtrykke og håndtere sine emotionelle tilstande. Igennem metaforarbejdet om *Klumpen* opnås en kollektiv forståelse af, hvorfor det er godt at tale om sine følelser. Nedenstående citat viser, hvordan børnenes almene tristhed yderligere kobles sammen med evnen til at kunne føle samt udtrykke de indre tilstande i kroppen, hvilket betragtes som afgørende for et godt liv.

Mål fortsat: Børnene kan træne i at mærke efter, hvordan de har det indeni og sætte ord på det over for andre, hvilket er nogle væsentlige ingredienser i forhold til at styrke begribelighed og håndterbarhed i relation til skilsmissen og til livet generelt.

(CFF 2014:81)

Følelshåndteringen giver mulighed for at kunne mestre den nye livssituation, som skilsmissen repræsenterer. Differentieringen i børnenes skilsmisseoplevelser samt den tidlige dimension i, om skilsmissen er ny eller en liv-

somstændighed, børnene har levet med længe, ekspliciteres ikke i materialet. Det at fortælle om sine skilsmisseerfaringer skal gøres enkelt og legende.

En metafor som "klumpen" har den fordel, at den bringer et legende element ind i samtalen om følelser, således at det giver børnene en følelse af at kunne sætte ord på noget svært, og at det bliver en positiv oplevelse fremfor noget tungt og uoverskueligt.

(CFF 2014:81)

Her sameksisterer ideen om, at når svære følelser deles, må det ikke være forbundet med ubehag for børnene. CFF trækker på Antonovskys teori om 'sense of coherence' (CFF 2014:41; Antonovsky 2003). Spejling og mentalisering bliver derfor afgørende redskaber i arbejdet med børnenes følelshåndtering som meningsfulde mestringsstrategier i opnåelsen af mental sundhed (CFF 2014:37).

Børnegruppen har et pædagogisk sigte. Der er altså ikke tale om behandling, og gruppelederne skal ikke indgå i et terapeutisk forløb med eleverne.

(CFF 2014:8)

Der viser sig altså en diskrepans mellem CFF's pædagogiske mål med samtalegrupperne og forståelserne af, at børn med skilte forældre har det svært og derfor har brug for psykoterapeutisk inspirerede værktøjer, der kan hjælpe dem. I kursusmaterialet kobles der generelt til en SR om, at det per se ikke er nemt at leve med forældres skilsmisse. Det er derfor vigtigt, at denne gruppe børn modtager særlige indsatser, hvis de skal komme styrket igennem oplevelsen. De SR, der kommer til syne her, er, at følelshåndteringen bliver afgørende for, hvorvidt børnene klarer sig godt på længere sigt. Samtidig træder der en SR frem om, at alle børn, der lever med skilsmisse, repræsenterer en homogen gruppe med lignende oplevelser, følelser og behov.

Inden vi fortsætter med analyserne af *Klum-*

pens kropslige og følelsesmæssige udtryk, vil jeg komme ind på, hvordan børnene oplever genkendelse og er i resonans med metaforen. Intentionen er at vise, hvor store variationer der eksisterer blandt børnene i forsøget på at koble sig til fænomenet om *Klumpen*, samt på hvilke måder metaforen tillægges betydning.

I resonans med *Klumpen*?

Moscovici (1973) henleder vores opmærksomhed på ideer, meninger og holdninger, der ikke nødvendigvis er kohærente, og han lægger således op til at forstå og skabe mening i en verden, der er kompleks. I empirien tegner der sig også et differentieret billede af, hvordan (og om) børnene (kan) identificere(r) sig med metaforen *Klumpen*. På baggrund af 29 børns udtalelser, ytringer og handlinger kan de placeres i tre overordnede grupper: dem, der:

- kan genkende metaforen om *Klumpen*
- er usikre på, om de kan genkende eller forstår metaforen om *Klumpen*, samt om de kan relatere sig følelsesmæssigt til denne måde at håndtere følelser på
- ikke kan genkende *Klumpen* som metafor.

19 af de børn, der er placeret under gruppen genkendelse, kan i mere eller mindre grad genkende metaforen *Klumpen* og finder derfor arbejdet med følelshåndtering meningsfuldt. Dog er der store variationer i børnenes oplevelser af hyppighed samt i de følelser, der knytter sig til oplevelsen af *Klumpen*. Generelt udtrykker børnene forskellige følelser som *savn*, *ked-af-det*, *skyldfølelse*, *glad*, *utryg*, *nervøs*, *bange*, *vrede* m.m. i deres beskrivelser. Anna siger: *Ja, lige nu, så er den bare glad*. Hvorimod Smilla fortæller, at hun genkender klumpen, når hun får *skyldfølelse*; *det er noget, der æder mig op*. Der er ligeledes store variationer i, hvor ofte *Klumpen* træder frem som en betydningsfuld del af deres liv. Børnenes ytringer om hyppigheden i at mærke *Klumpen* går fra *ofte*, *virkelig meget* eller *tit* (seks børn) til, at det kun er

nogle gange, *ikke særlig tit*, *lang tid siden* eller *sjældent* (fem børn), hvilket viser variationerne i materialet.

De børn, der er usikre på at kunne genkende metaforen, udgør tre børn i materialet. Børnene udtrykker forskellige årsager til, at de ikke finder metaforen tilstrækkelig dækkende eller meningsfuld for dem. Martha fortæller, at hun *kun genkender det at have en klump en lille smule*. Hun ræsonnerer sig frem til, at hun *kun oplever en klump, når hun er syg*. Mens Carina fortæller, *at hun får en klump, fordi hun slår sig på en lygtepæl*. Umiddelbart kan det se ud, som om de anser metaforen som værende for snæver eller rigid i forhold til deres oplevelse af livet som børn med skilte forældre, hvilket kommer til syne i deres refleksioner omkring *Klumpen*.

I den tredje og sidste gruppe oplever syv børn ingen resonans med fænomenet *Klumpen*. De giver udtryk for på forskellig vis, både i grupperne og i interviewene, at de ikke finder *Klumpen* meningsfuld for dem. Børnene beskriver deres manglende forståelse af metaforen med sætninger, som *jeg aner ikke, hvad en klump er. Hvor stor er den klump? Jeg har aldrig haft sådan en klump!* eller efter en gruppeleders forklaring på, hvor *Klumpen* er placeret på kroppen, siger et barn: *Jeg forstår det ikke*.

Analyse af *Klumpen* som kropsligt udtryk

I dette afsnit fremanalyseres, hvordan metaforen *Klumpen* som kropsligt udtryk kommer til syne blandt børnene i samtalegrupperne. Jeg kigger efter ytringer og forhandlinger om, hvor på kroppen den sidder, og hvordan den ser ud m.m. For at give et varieret billede af, hvad fænomenet *Klumpen* kan rumme af mange facetteret følelsessprog i praksis, vil der både være fokus på, hvornår børnene kan genkende fænomenet *Klumpen*, men også på den manglende resonans blandt børnene.

Gruppelederne sætter *Klumpen* på dagsordenen i samtalegrupperne og trækker på forståelser af, at metaforen er en betydningsfuld

del af hjælpearbejdet med børnenes følelseshåndtering. Metaforen *Klumpen* eksisterer således som en fast bestanddel af gruppeledernes repertoire i interventionsarbejdet. Første skridt i børnenes følelseshåndtering er at lokalisere, hvor på kroppen *Klumpen* mærkes, så de svære følelser kan erkendes, håndteres og overkommes.

Følgende eksempel viser en måde at introducere *Klumpen* på for børnene i gruppen:

Gruppeleder: Vi skal besøge Skilsmiseland og besøge en masse havne. Gruppelederen tager båden og sejler den hen til den havn, der hedder Klumpen. Hun siger: At føle en klump i maven.

I forsøget på at hjælpe børnene med at håndtere svære følelser har gruppelederne besluttet, at *Klumpen* er en havn, der er vigtig at kigge nærmere på. Ud fra forudbestemte definitiviske egenskaber kan børnenes smerte og tab indfanges metaforisk. I de fleste samtalegrupper understreges denne pointe også ved at introducere historien om ‘*Sigurd og Klumpen*’, som vises i følgende observation:

Gruppelederen læser historien om ‘Sigurd og Klumpen’ op. Børnene lytter. Nogle børn bevæger deres kroppe i stolens sæder – mens de lytter.

Børnene lytter til historien med en vis kropslig uro, der tyder på, at det er svært at bevare koncentrationen under højt læsningen. Ved spørgsmålet om, hvad historien handler om, svarer Anton: “*At få en klump i maven*”, hvorefter Nicolaj siger: “*Eller sommerfugl*”. Allerede her synes det forskelligt, hvordan børnene forbinder oplevelsen af svære følelser med det at have en klump i maven. For Antons vedkommende gengiver han den antagelse, som historien og gruppelederen lægger op til, nemlig når man er ked af det, så får man en klump i maven. Dog mener Nicolaj mere, at det opleves som at have en sommerfugl i maven. Der synes altså en diskrepans mellem den måde, *Klumpen* som prædefineret metafor opleves for de to syvårige børn. Efterfølgende spørger

gruppelederen ind til, hvor på kroppen børnenes klump sidder.

Gruppelederen viser et billede af et menneske. Hvor sidder Klumpen henne?

Det er meningen, at børnene skal igangsætte en indre scanning af deres fysiske samt mentale tilstande, og hernæst opstår der en snak om deres oplevelser af *Klumpen*. Det impliceres hermed, at alle børn har en eller flere klumper, der kan lokaliseres og stedfæstes i kroppen. Gruppelederen undersøger ikke i dette tilfælde, hvorvidt børnene genkender denne metafor som repræsentativ for deres følelsesliv, ved at sikre sig en viden om, hvordan det opleves for dem at leve med skilsmisse. Børnenes divergerende skilsmisseoplevelser er, i dette eksempel, et fraværende rationale blandt gruppelederne. Når der er fravær af forskelligartede forståelser, kan det skyldes, at disse bliver en trussel mod den hegemoniske repræsentation, der præger skilsmisseforståelsen – hvilket i dette tilfælde kan ses som en form for *nothingness*.

Gruppeledernes primære fokus er på, at børnene skal lokalisere samt udtrykke deres følelser, så de kan genkende hinandens oplevelser. Følgende eksempel viser, gruppeleders ide om, at lokalisering af *Klumpen* tjener dette mål:

Viktor: Min sidder i maven og i hjernen.

Gruppeleder: Kan du vise på din egen krop, hvor i hjernen?

Viktor har hænderne rundt om hovedet: Sådan lidt over det hele.

Dunk Dunk Dunk – han banker på sit hoved.

Gruppeleder: Hvornår mærker du det?

Viktor: Når jeg bliver sur.

På opfordring af gruppelederen identificerer og udpeger Viktor, hvor på kroppen han mærker de svære følelser. Han giver udtryk for, at det ofte er, når han *bliver sur* i skolen, at *Klumpen* kommer frem. I eksemplet er det tydeligt, at Viktor er i stand til at identificere *Klumpen* i kroppen, og han viser med hele sit kropssprog,

at han forstår præmissen for, hvordan han skal relatere til metaforen. Han fægter med arme og ben i forsøget på at løse opgaven foran de andre børn i gruppen. Dette tyder på, at Viktor gerne vil samarbejde, og han accepterer den underliggende antagelse om, at vanskelige følelser kan spores og placeres kropsligt.

I de fleste grupper vælger gruppelederne en tegneøvelse, der tilkendegiver fysisk, hvor på børnenes krop *Klumpen* sidder samt, hvordan den ser ud.

Gruppelederen til børnene: "Nu skal I tegne Klumpen eller Klumperne." Hun deler fortrykte tegninger, af et menneske, ud til børnene sammen med farver.

Børnene bliver bedt om at identificere og lokalisere, hvor på kroppen de svære følelser sidder. Der udleveres hjælpemidler til børnene via en tegning, der forestiller et omrids af et menneske, der kan gøre det nemmere for dem at udpege bestemte steder på kroppen, som er særlig ramt. Meningen er, at *Klumpen* svinder i styrke, når børnene lærer at identificere, udtrykke og fortælle om deres følelser i samtalegruppen (CFF 2014).

I en anden gruppe fortæller børnene hinanden, hvor deres klump sidder henne i kroppen, hvilket anerkendes af gruppelederne.

Smilla: Jeg får sådan tit en klump i halsen.

Gruppeleder: Så tegner du en klump i halsen (hun viser det på tegningen). I må gerne lige skrive, hvad det er, I kan mærke.

Her kobler gruppelederen den fysiske tilstand og det kropslige udtryk med de følelsesmæssige tilstande, som hun beder Smilla om at forholde sig til. Det rationale, der trækkes på her hos gruppelederen, kobles til forståelser af, at børn af skilte forældre særligt oplever ubehagelige og svære følelser som ked-af-det-hed, savn, sorg, krise m.m. Derfor aktiveres *Klumpen* i kroppen.

Gruppeleder: Når I kan mærke, at I bliver kede af det, tårer, der presser sig på, eller at I savner, kan I få kuldegysninger og knuge helt i hænderne.

Smilla: Kan man også godt skrive, at jeg bliver kvalt?

Gruppeleder: Ja, hvis det er sådan, du har det, er det fint.

Som en måde at forsøge at hjælpe børnene på tilbyder gruppelederen forskellige kropslige udtryk, som *Klumpen* kan repræsentere hos børnene. Til spørgsmålet, om Smilla må finde sit eget kropslige udtryk på *Klumpen*, bliver hun mødt og anerkendt i sin oplevelse af, hvad det vil sige for hende at være følelsesmæssig ramt af skilsmissten. *Klumpen* fungerer som en form for teknik i praksis, hvormed børnene igennem social genkendelse kan acceptere, validere og anerkende andres følelser og samtidig blive i stand til at håndtere deres egne følelsesudtryk (se også Illouz 2007:21). Helt konkret bliver denne emotionelle skabelon bestemmede for, hvordan der kan tales om skilsmissten, samt hvordan det kan føles at være et barn med skilte forældre.

Et enkelt sted i empirien findes der et eksempel på, hvordan et barn tillægger *Klumpen* en helt anden betydning end de gængse og før-omtalte rationaler om metaforen. Under interviewet fortæller Anna mig om hendes klump: *Lige nu er den i min hals. Ja, lige nu så er den bare glad.* Ud fra Annas perspektiv erfares *Klumpen* således også som en glædelig oplevelse. Hun udfordrer hermed de eksisterende SR om, hvad det vil sige at have en klump. Udtalelsen udtrykkes ikke i gruppen, men i interviewsituationen. Hvilket kan betyde, at Anna formår at sætte spørgsmålstegn ved den hegemone SR om *Klumpen* i interviewsituationen, men ikke i samtalegruppen. Hvis hendes rationaler om metaforen opleves som en trussel for gruppens eksisterende SR, risikerer hun at forstyrre den sociale orden og få sit menings tilbud underkendt. Der findes andre eksempler på, hvordan børnenes udsagn forstås ud fra bestemte rationaler om *Klumpen*, så deres

udtalelser ikke undersøges yderligere. Camille siger: *Nogen gange synes jeg, det er svært at sige farvel.* Gruppelederen responderer: *Okay, det lyder som en klump.* Eller Elliot der fortæller: *Jeg er ikke i tvivl, men jeg har aldrig haft sådan en klump!* Gruppelederen spørger ind til, om det er rigtigt, at Elliot ikke genkender det at have en klump.

Manglende genkendelse af *Klumpen* som kropsligt udtryk

Klumpen som metafor anvendes i samtlige samtalegrupper fra 1. til 9. klasse. Hvilket betyder, at alle børn mellem 8-16 år skulle kunne relatere til, hvad det vil sige at have en klump (CFF 2014). De yngste børn synes at have sværere ved at forholde sig til *Klumpens* metaforiske betydning. Flere børn giver også udtryk for i samtalegrupperne, at det ikke umiddelbart giver mening for dem at anvende metaforen om *Klumpen* som symbol for deres følelsesliv. Til spørgsmålet, om børnene kan genkende det at have en klump, ryster Magnus 11 år på hovedet og siger: *Jamen jeg har ikke rigtigt prøvet det.*

Under en gruppesession, i en anden gruppe, fortæller en gruppeleder børnene om *Klumpen*:

Gruppeleder: Den der klump kan man have forskellige steder i kroppen – en følelse af utilpashed. Julius responderer ved at sige: Jeg forstår det ikke.

For Julius vækker metaforen om *Klumpen* ikke umiddelbart genklang. Han formår ikke at koble den tilbudte følelse med et kropsligt udtryk, så det bliver meningsfuldt for ham. Julius' udsagn aktiverer ikke nogen nysgerrighed blandt gruppelederne eller de andre børn, og det bliver derfor ikke undersøgt yderligere. Hvorfor Julius udsagn ikke genkendes eller måske ovenikøbet ignoreres, får vi ikke indsigt i, men hans ytring afspejler ikke den hegemoniske SR, som gruppen kobler til. Da Julius' udsagn ikke vækker nysgerrighed blandt de andre medlemmer, fremstår gruppens SR uimodsagt.

For nogle børn handler den manglende gen-

kendelse af *Klumpen* som et kropsligt udtryk om, at flere tror, at der er tale om en fysisk klump inde i kroppen. I dette eksempel tager Camille på syv år metaforen om *Klumpen* fuldstændig bogstaveligt:

Camille: Jeg har ikke prøvet det (at have en klump)

Gruppeleder: Det er jo ikke en rigtig klump.

Her ser det ud til, at Camille tror, at gruppelederen taler om en fysisk klump, som kan mærkes inde i kroppen. Ideen med *Klumpen* er blandt andet at give børn i skilsmisse et bedre sprog for svære følelser, men i dette tilfælde forstår Camille ikke metaforen, der er ment som en hjælp til hendes følelsesarbejde.

Denne konkrete form for tænkning viser sig også i følgende eksempel. På et konkret spørgsmål fra gruppelederen, om børnene genkender *det at få en klump i maven i forhold til skilsmissen*, går der lang tid, før nogen svarer. Andreas siger efter noget tid: *Det er, ligesom man har ondt i maven, hvis man har spist noget eller holder en prut inde.* Her kobles *Klumpen* til det at have fysisk ondt i sin mave, som Andreas har oplevet, efter han har spist eller har luft i maven. Disse udsagn tyder ikke nødvendigvis på, at alle børn oplever metaforen som repræsentativ for deres følelsesliv, når *Klumpen* eksempelvis sidestilles med oplevelsen af en fysisk smerte i maven.

Elisabeth fortæller i interviewet, at hun forsøger at forstå, hvilke rationaler om *Klumpen* der er gældende, så hun kan deltage i øvelserne:

Det er egentlig lidt mærkeligt, fordi man skal prøve at sætte sig ind i noget, som man ikke har prøvet før. Ja, det er lidt svært, jeg prøver at følge med og forstå ligesom, hvordan det er at have en klump.

Men på spørgsmålet, om det er noget, Elisabeth selv genkender, siger hun *nej*. Med disse eksempler er det muligt at sætte spørgsmålstegn ved, om det er meningsfuldt for alle børn, der lever med skilsmisse, at tale om *Klumpen*.

Analyse af *Klumpen* som følelsesmæssigt udtryk

Klumpen som følelsesmæssigt udtryk handler om, hvad der kan siges, føles eller ikke føles i samtalegrupperne. Den SR, som gruppelederne knytter an til, foreskriver, at det er betydningsfuldt at kunne give udtryk for de følelser, som *Klumpen* repræsenterer (en SR, der kan spores tilbage til CFF). Derfor anvendes der forskellige strategier til at hjælpe børnene med at opnå den ønskede følelshåndtering. Disse teknikker og redskaber er udarbejdet af CFF til at styrke børnene i at udtrykke følelser og lindre dem (Illouz 2007:21; Ecclestone m.fl. 2019). Derudover findes der øvelser som skilsmisseøen, smilekort, personlighedstyper og tovøvelsen, hvor det er muligt for børnene at give udtryk for, hvordan de har det følelsesmæssigt. I en samtalegruppe kommer det til syne på følgende måde:

Isa: Min sidder i maven.

Gruppeleder: Hvordan har du det?

Isa fortsætter: Jeg siger det ikke til nogen.

Gruppeleder: Hvornår kommer den på besøg?

Isa: Ikke så tit – mest derhjemme.

Når gruppelederen spørger ind til følelser om *Klumpen*, kalkuleres der både med tid til øvelser og samtaler, der giver børnene mulighed for at fortælle om det, der er svært. Dette understøtter den hegemoniske SR om, at lindring og heling opnås igennem deling af følelser i grupperne (CFF 2014). De grundlæggende antagelser legitimerer de forståelser og handlinger, der bakker denne positive SR op i gruppen, hvor Isa deler sine oplevelser af at have en klump i maven med resten af samtalegruppen.

En anden gruppeleder siger til børnene, at *det er vigtigt at tale om, at den kommer på besøg. Om den er der hele tiden* (jf. *Klumpen*). De SR om, at det er vigtigt at udtrykke og dele svære følelser, kobler sig således til implicite rationaler om, hvad det vil sige at være et barn, der lever med forældres skilsmisse. I nedenstående eksempel afspejles den SR om vigtighe-

den i at tale om svære følelser, og Emilie kan tilsyneladende kan genkende sig selv i den.

Emilie: Jeg synes, det er godt at sige det til sin allerbedste ven.

På spørgsmålet om hvorfor siger hun: Ellers får jeg en klump i halsen.

Flere børn genkender betydningen af at tale med andre mennesker om deres følelsesliv, men det er ikke alle, der umiddelbart opnår den tilsigtede lindring, når følelserne deles. For når følelser navngives og kommunikeres, giver det samtidig kraft til det, Illouz kalder for *emotional ontologi* (Illouz 2007:36). Hvilket hun forstår som forestillingen om, at vi mennesker kan håndtere vores følelser, når de løsriver fra os i en afklaringsproces. Josefine oplever ikke den tilsigtede lindring, og pludselig bliver de svære følelser meget præsent og altfavnende. Til spørgsmålet om, hvordan hun oplever det at føle en klump, siger hun:

Josefine: Jeg har den rundtomkring – i maven, halsen, arme og ben. Jeg er utilpas og rysteragtigt. Jeg er nervøs, det er svært at forklare; jeg kommer til at græde. Josefine får tårer i øjnene.

Gruppeleder: Hvornår kommer den på besøg? Er det kun nogen gange?

Josefine: I klassen – når jeg taler om det – så savner jeg (forældrene).

Her nuancerer Josefine den grundlæggende forståelse af den eksisterende SR, at deling af følelser giver lindring. Når hun taler om det at savne sine forældre, bliver hun ked af det, overvældet og utilpas, og dermed forstærkes hendes følelser. Så hvorvidt det generelt opleves positivt for børnene at dele følelser og opnå lindring af den ked-af-det-hed, som nogle børn italesætter, er komplekst. Hvilket kan vidne om, at børns følelser, som følge af forældrenes skilsmisse, opleves meget mere varieret og divergerer fra hinanden. Det kan derfor tyde på, at det er forskelligt, i hvilke sammenhænge, på hvilke tidspunkter i livet og sammen med hvem det hjælper at tale om sin smerte.

At lede efter *Klumpen*

Når den dominerende SR om *Klumpen* enten ikke genkendes eller forstås af børnene, forsøger gruppelederne at hjælpe dem på vej. Derfor opstår der indimellem situationer, hvor gruppelederne synes at lede efter børnenes smerte og ubehagelige følelser i forsøget på at hjælpe børnene med at håndtere dem. Det munder ofte ud i, at gruppelederne vedbliver at spørge ind til børnene svære følelser eller tillægger børnenes udsagn, udtryk, tegninger m.m. en særlig følelsesmæssig betydning. En gruppeleder siger til Amanda: *Det ser ud, som om du har en klump på din tegning*. Amanda responderer ikke på denne udtalelse og tegner videre.

I en samtale om at savne den anden forældre tegner børnene en tegning om, hvordan de oplever det. Camille har tidligere sagt nej til, at hun kan genkende eller forstå rationalerne omkring det at have en klump, men da de taler om at sige farvel, kan hun mærke sit savn.

Camille: Nogle gange synes jeg, at det er svært at sige farvel. Så er der en lille bitte prik her. Hun tegner en prik på sit menneske.

Gruppeleder: Okay, det lyder som en klump.

Her bliver almindelige (svære) oplevelser, som når Camille skal sige farvel til sine forældre, hvilket er et grundvilkår for børn i skilsmisse, identificeret som problematiske. Måske oplever Camille en klump, som gruppelederen pointerer, men det kan også være muligt, at hun oplever sit savn til sine forældre på helt andre måder. Denne hegemoni træder også frem i følgende eksempel:

Clara: Nogen gange savner jeg lidt min mor.

Gruppeleder: Så får du en klump i maven.

Clara: Men ikke så tit.

Følelser kobles til forestillingen om, at børn med skilte forældre har en *Klump*, det er kun et spørgsmål om at lede efter den, hvis den ikke kommer til syne selv. I denne sekvens får gruppelederen ikke undersøgt, hvordan Claras følelser er. Hvilke rationaler Clara trækker på,

når hun ikke oplever at have en klump i maven særlig tit, er svært at gisne om. I denne situation får vi ikke yderligere indblik i Claras oplevelser af sin situation.

På baggrund af ovenstående analyser træder der to overordnede SR frem i kursusmaterialet og blandt gruppelederne om børn, der lever med skilsmisse, og om deres deltagelse i samtalegrupperne, som jeg vil kigge nærmere på i diskussionen:

1. Skilsmisse er en sorg og en krise for alle børn.
2. Svære følelser og erfaringer kan lindres gennem samtale, bl.a. gennem metaforen om Klumpen.

Diskussion

Skilsmisse som en sorg og krise for alle børn

De grundlæggende antagelser omkring indsatserne knytter an til hegemoniske SR om, at børn, der lever med skilsmisse, er i sorg og krise, lider savn, er kede af det, er triste, i smerte m.m. (se også Rose 2020b). Disse SR kan ligeledes genkendes fra den del af skilsmissecforskningen, der advokerer for et problemorienteret fokus (Wallerstein m.fl. 2002; Wallerstein m.fl. 1989; Amato 2000, 2001). Selvom det enkelte steder i kursusmaterialet skrives frem, at mange børn klarer sig godt, udfordrer det ikke den dominerende SR i vurderingen af børnenes liv og behov. I analyserne bliver *Klumpen* udelukkende anvendt til at identificere og udtrykke svære følelser. Formålet med metaforen *Klumpen* er at hjælpe børnene med at tale om og dele disse følelser på en enkel og legende måde. Artiklens analyser viser et kontinuum mellem, hvordan børnene kobler sig til de SR om Klumpen som et fysisk og emotionelt udtryk for deres svære følelser eller ikke genkender de tilbudte forståelser af livet med skilsmisse. For nogle børn viser det sig dog, at denne identifikation er svær, da de ikke forstår præmissen, som da Elliot ikke genkender *Klumpen*, eller

Camille, der tror, grupelederen taler om en fysisk klump i kroppen. Derfor er det muligt at så tvivl om metaforens funktion og værdi.

I processen bliver det primært de børn, der forstår at resonere med de tilbudte SR om *Klumpen*, der genkendes. De børn, der insisterer på at, trække på andre SR om livet med skilsmisse, udfordrer således de allerede eksisterende SR i grupperne. Til tider bliver disse børns forsøg på at ytre andre alternative forståelser i gruppen ikke undersøgt nærmere, hvilket betyder, at der ikke sker en genforhandlingsproces af de eksisterende SR. Spørgsmålet er, om arbejdet med metaforen utilsigtet kan bevirke, at nogle børn føler sig forkerte, når de ikke er i stand til at mærke *Klumpen*? Man kunne stille spørgsmålet, hvilke øgede livsmuligheder og fremtidsperspektiver det giver børnene at have en klump? For med Illouz blik kan det at italesætte og navngive følelser fikserer dem i virkeligheden og fører til en *ontologisk forankring*, der kan få betydning for måden, hvorpå man oplever sig selv og sin omverden (Illouz 2007:33). Dette hegemoni (Moscovici 1988) kan få utilsigtede betydninger, når man ikke tillægger børnenes forskelligheder og perspektiver nok betydning (Birnbaum m.fl. 2012; Jodelet 1991). I samtalegrupperne tilbydes børnene primært SR af følelser som sorg, smerte, tab, krise m.m. Et nærliggende spørgsmål kunne være, om skilsmisse også kan være forbundet med positive følelser for børnene, såsom glæde, lettelse, afklaring o.l. – som Anna giver udtryk for? Med det in mente er det interessant at tage fraværet af de glade og sjove følelser i nærmere øjesyn. For de positive følelser, som f.eks. glæde, sjov, begejstring, fornøjelse, tilfredshed, lettelse m.m., levnes der stort set ingen plads til i grupperne. I det overordnede projekt ser det ud til, at glade følelser mere lever i samtalegruppens pauser og i aktiviteter (se Rose 2020b).

Den hegemoniske SR er med til at legitimere indsatsen som en positiv praksis i styrkelsen af børnenes følelshåndteringen af deres livsbetingelser. Denne legitimering af indsats-

ser mere generelt har jeg også fundet frem til i andres studier (se Prieur m.fl. 2016; Gulløv 2016; Pedersen m.fl. 2016). Spørgsmålet er dog, om *Klumpen* som en fælles metafor for samtlige børns følelsesliv er med til at indskrænke eller udvide rummet til forhandling af mening? I den forbindelse giver det mening at kigge nærmere på Jodelets forskning. Jodelet undersøger, hvordan professionelles SR om mennesker med psykisk sygdom bliver bestemmende for, hvordan denne gruppe opfatter sig selv og dermed lever deres liv. *Each individual learns from the group a way of acting, of behaving, of feeling* (Jodelet 1991:281). Med Jodelet in mente kan *Klumpen* som repræsentant for en måde at føle på, handle på og opføre sig på, præge børnenes måder at deltage i samtalegrupperne på.

Risikoen ved at anvende et samlet symbolsprog som følelsesmarkør kan derfor være en manglende resonans med børnenes følelsesliv. Metaforen synes således at skabe en delegitimering af samt skjule vigtige forskelle i børnenes mangefacetterede følelsesliv. Der kan være risiko for at udvikle et idiosynkratisk sprog i samtalegrupperne, som ikke repræsenterer diversiteten i børnenes skilsmisseoplevelser. Analyserne viser også, hvordan nogle børn har svært ved afkode *Klumpens* symbolsprog for svære følelser, når det præsenteres i en model, der ikke favner kompleksiteten i deres individuelle skilsmisserfaringer og følelsesliv (Schousboe 2000). Når børnene ikke inviteres til at være med til at definere samtalegruppernes SR af livet med skilte forældre, kan de prædefinerede kategorier blive til standardiserede styringslogikker, der bestemmer måden, hvorpå man kan tænke og føle som barn med skilte forældre.

Svære følelser og erfaringer kan lindres gennem samtale

Formålet med implementering af samtalegrupper i skoleregiet bygger på SR om at sikre børnenes trivsel. Interventionens formål er således at lindre børnenes sorg og smerte, der opstår som følge af forældrenes skilsmisse. Gruppe-

lederens SR om livet med skilsmisse er således med til at informere den praksis, der tilbydes i samtalegrupperne. Den hegemoniske SR hos CFF er, at det er vigtigt at tale om svære følelser, men der tales ikke direkte med børnene om, hvordan de har det, om de savner deres mor, er kede af, at far ikke bor der mere, eller om de er lettede over skilsmissen m.m.? Metaforen *Klumpen*, hvis formål er at gøre oplevelsen af skilsmissen mere enkel, kan således risikere at tilsløre, hvad det er konkret, børnene finder udfordrende. Det betyder, at der sidder børn i samtalegrupperne som Elisabeth, der aldrig har prøvet at have en klump, eller Julius, der ikke forstår præmissen for samtalen.

Som kategori er *Klumpen* altså med til at skabe en bestemt orden og systematik på tværs af samtalegrupperne, der risikerer at have en ensrettende effekt, hvor konceptet frem for variationerne i børnenes behov og skilsmisseoplevelser bliver styrende for praksis. Det bliver her en pædagogisk skoleopgave at lære børnene at udtrykke deres (svære) følelser efter forhåndsdefinerede voksenkriterier. Schousboe (2000) forholder sig kritisk over for universelle kategoriseringer af børn, da hun mener, at vi risikerer at stereotypisere børn, der, trods forskellige livsvilkår, klassificeres ind i en bestemt *one-size-fits-all-filosofi*. Furedi (2004) problematiserer yderligere tendensen til at overdrive menneskelig sårbarhed, hvor det at bære almindelig lidelse og modgang er blevet sværere. For hvilke institutionslogikker kommer til udtryk som følge af ideen om *the talking cure* (Kaplan Jørgensen 2016; Furedi 2004; Harnisch 2017)? Det kliniske blik trækker tråde helt ind i vores institutions- og skoleverden med henblik på at opspore, forbygge og behandle potentiel risikoadfærd (Rose 2010:49). Terapeutiserings-tendensen kan derfor ses som følge af et hegemoni om, at børn er *vulnerable and at risk*, hvilket ydermere præger de SR, som de professionelle trækker på, når der tilbydes indsatser, til at styrke børnenes *emotional wellbeing* (Ecclestone m.fl. 2019:163).

I de senere år, har der været en stigende tvivl om, om det at tale om svære følelser overhovedet giver lindring, hvilket også har været kompliceret at påvise inden for forskning i sorginterventioner (Harnisch 2017; Stroebe m.fl. 2005, 2001). Yderligere fordres det, at børn er i stand til at afstemme sig med de kriterier og krav, der udgør vilkårene for at medvirke. Det afhænger altså af, om børnene er i stand til at finde mening i de forståelser, de tilbydes i samtalegrupperne. I en tidligere undersøgelse viste det sig, at der er risiko for at overskride børns grænser for, hvad de har lyst til at dele med de andre børn i gruppen (Rose 2020c). Diversiteten og variationerne i børnenes særegne livsomstændigheder risikerer altså at blive indsnævret i et særligt normalitetsbegreb, til trods for gode intentioner om at ville hjælpe. Hvordan sikrer vi som professionelle at have øje for det enkelte barns unikke skilsmisseoplevelser frem for at møde dem med prædefinerede kategorier og fastlåste forståelser?

Konklusion

I denne artikel har jeg rettet et undersøgende blik mod de indsatser, der tilbydes børn med skilte forældre, i form af samtalegrupper i skoleregi. Målet har været at undersøge og nuancere de primært problemorienterede SR af børn, der lever med skilsmisse, og kigge nærmere på forståelserne omkring børns følelshåndtering i samtalegrupperne. Artiklen tilbyder et indblik i den diversitet, der viser sig i børns SR af at være et barn med skilte forældre, når der gives plads til at lytte til børnenes egne forståelser. Med denne artikel får vi indblik i de varierede måder, børn, gruppeledere og NGO forholder sig til metaforen *Klumpen*. Jeg har brugt den prædefinerede metafor som greb til at få indsigt i, hvilke SR der kommer til syne i måden at udtrykke sig og forhandle mening på, omkring følelser og tanker om livet med skilsmisse. Igennem metaforen om *Klumpen* har jeg forsøgt at vise, hvordan bestemte hegemoniske SR blandt de professionelle og i materialet er

med til at indsnævre rummet for diversitet og mangfoldighed. Undersøgelsen viser, at der er en del børn, der ikke genkender, eller som fraviger de hegemoniske SR, som dominerer samtalegrupperne, da de SR, som børnene knytter an til, ikke harmonerer med konceptets logikker. Dermed opstår muligheden for, at nogle børns unikke oplevelser og følelser bliver til *nothingness*, da de ikke genkendes eller tillægges betydning. Det prædefinerede koncept, som samtalegrupperne anvender, synes altså ikke at være i stand til at rumme disse mangfoldige oplevelser, eller skabe rum for børnenes komplekse og til tider divergerende følelser. Der er således en risiko for, at det kun bliver nogle børn, der er i stand til at genkende de forståelser, som tilbydes i grupperne, mens andre ikke kan relatere til de hegemoniske SR om livet med skilsmisse. Der er således ikke plads til den diskrepans, som træder frem i børnenes emanciperede SR, om at skilsmisse både kan opleves som trist, hvor savnet er stort, og glæden over flere familier er værdifulde.

De SR om livet som barn i skilsmisse, som de professionelle trækker på, handler primært om børns sorg og livslange kriser og deraf deres behov for hjælp til at håndtere disse svære følelser som følge af forældrenes brud. Derfor indføres der samtalegrupper for denne "særlige" gruppe af børn, der er udviklet som et standardiseret voksenstyret koncept, baseret på SR om, at skilsmissen i universel forstand er en traumatisk sorgproces for børnene, samt at "healing gennem deling" lindrer deres smerte. Samfundsmæssigt præger terapeutiseringstenden- sen vores pædagogiske miljøer ved en udbredt opmærksomhed på kravet om udvikling af sociale kompetencer som håndtering af børns følelser. De standardiserede programmer, der tilbydes til børn, bliver således anvendt som argumentation for, at børnene kan begå sig socialt ved netop at beherske og kontrollere deres følelser. De SR, samtalegrupperne trækker på, er kernefamilien som en ophøjet og normativ standard for det gode børneliv, til trods for at

mere end hvert tredje barn i Danmark vokser op med skilsmisse. Den bredere strategi kan derfor virke, som om alle børn (med skilte forældre) skal i den "rette udvikling", hvilket gøres ved hjælp af standardiserede metoder. Det levner således ikke plads til den diversitet, som denne gruppe af børn rummer (se også Rose 2020c). Før det skal give mening at etablere indsatser for børn med skilte forældre, ser det ud til, at der skal være plads til børnenes egen meningssskabelse og varierede skilsmisserfaringer (se Rose 2020c). Afslutningsvis er det dog vigtigt at reflektere over, om samtalegrupper i skoleregii er en indsats, der skal tilbydes alle børn med skilte forældre?

Referencer

- Amato, P.R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family* 62(4): 1269-87.
- Amato, P.R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, (15): 355-370.
- Antonovsky, A. (2000). *Helbredets mysterium: at tåle stress og forblive rask*. Gyldendals Akademisk.
- Bang, J. (2009). "Nothingness and the Human Umwelt. A Cultural-Ecological Approach to Meaning." *Integrative Psychological and Behavioral Science* 43:374-92. Doi:10.1007/s12124-009-9101-3.
- Barreiro, A. & Castorina, J.A. (2016). Nothingness as the Dark Side of Social Representations. In: Bang, J. & Winther-Lindqvist, D. (ed.) *Nothingsness: philosophical insights into psychology*. Transaction Publishers. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
- Bauer, M. (2015). *Atom, bytes and genes – public resistance and techno-scientific responses*. London and New York: Routledge.
- Birnbaum, R. & Saini, M. (2012). A scoping review of qualitative studies about children experiencing parental separation. *Childhood*, august 2012.
- Breakwell, G.M. & Canter, D.V. (red.) (1993). *Empirical Approaches to Social Representations*. Oxford: Clarendon Press.

- Center For Familieudvikling (2014). *Delebørn – hele børn*. Egmont Fonden.
- Center For Familieudvikling (2019). Lokaliseret d. 8. maj 2019 på: <https://www.familieudvikling.dk/deleboern-hele-boern/>
- Center For Familieudvikling (2020). Lokaliseret d. 8. august 2020 på: <https://www.familieudvikling.dk/wp-content/uploads/2018/09/Pjece-Deleb%C3%B8rn-til-heleb%C3%B8rn-til-hjemmesiden.pdf>
- Christensen, P. & James, A. (2017). *Research with Children. Perspectives and Practices*. Third edition. Routledge.
- Danmarks Statistik (2014). Lokaliseret d. 7. maj 2019 på: <https://www.dst.dk/pukora/epub/upload/19228/65aarital.pdf>
- Danmarks Statistik (2019). Lokaliseret d. 7. maj 2019 på <https://www.statistikbanken.dk/brn11>
- Dencker, A. (2008). *Evaluering af pilotprojekt: Sorggrupper i skoler*. Kræftens bekæmpelse, Projekt OmSorg.
- Dencker, A. (2012). *Sorggrupper i skoler. En evaluering af børns udbytte*. Kræftens Bekæmpelse, Projekt OmSorg.
- Ecclestone, K. & Hayes, D. (2019). *The Dangerous Rice of Therapeutic Education*. Classic Edition. London and New York: Routledge.
- Flick, U., Foster, J. and Caillaud, S. (2015). Researching social representations. In: Sammut, G., Andreouli, E., Gaskell, G. and Valsiner, J. (eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge University Press.
- Furedi, F. (2004). *Therapy Culture*. London: Routledge.
- Gulløv, E. (2016). Følelseshåndtering i et socialhistorisk perspektiv. *Dansk Sociologi*, Nr. 3-4/27. årg. 2016.
- Gulløv, E. & Højlund, S. (2003). *Feltarbejde blandt børn: Metodologi og etik i etnografisk børneforskning*. København: Gyldendal.
- Harnisch, H. (2017) 'What kept me going'. A qualitative study of avoidant responses to war-related adversity and perpetration of violence by former forcibly recruited children and youth in the Acholi region of northern Uganda. *Social Science and Medicine. Volume 188, September 2017, Pages 100-108*.
- Hetherington, E.D. & Kelly, J. (2002). *For better or for Worse: Divorce Reconsidered*. New York: W.W. Norton & Company.
- Illouz, E. (2007). *Cold Intimacies. The making of Emotional Capitalism*. Malden: Polity Press.
- Jodelet, D. (1991). *Madness and social representations: living with the mad in one French community*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Jovchelovitch, S. (2008). The Rehabilitation of Common Sense: Social Representations, Science and Cognitive Polyphasia. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38(4), 431-448.
- Jovchelovitch, S. & Priego-Hernández, J. (2015). Cognitive polyphasia, knowledge encounters and public spheres. In: Summat, G., Andreouli, E., Gaskell, G. & Valsiner, J. (eds.) *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaplan Jørgensen, S. (2016). *Mobning og interventioner – Positioneringsteoretiske analyser af gruppesamtaler med børn*. Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet, Graduate School of Arts.
- Kelly, J. (2003). Changing Perspectives in Children's Adjustment following Divorce: a view from the United States. *Childhood* 10(2):237-253.
- Kousholt, D. (2018). Praksisteoretisk analyse – børnefamiliers hverdagsliv som eksempel. In: Bøttcher, L., Kousholt, D. & Winther-Lindqvist, D. (red.), *Kvalitative analyseprocesser – med eksempler fra det pædagogisk psykologiske felt*. Samfundslitteratur.
- Kræftens Bekæmpelse (2019). Lokaliseret d.8. maj 2019 på: <https://www.cancer.dk/hjaelp-viden/raadgivning/radgivninger/region-nordjylland/aalborg/gruppe/sorggrupper-for-boern-og-unge-p2/>
- Marcussen, J., Hounsgaard, L., Thuen, F. & Bruun, P. (2016). Børn og unge i dobbeltsorg kræver særlig støtte. *Fag & Forskning* 2016; (3): 38-47.
- Marková, I. (2003). *Dialogicality and Social Representations: The Dynamics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marschall, A. (2014). *The Time-Shared Child. Exploring children's perspectives on everyday life with two households*. PhD-Thesis. Faculty

- of Social Sciences. University of Copenhagen, April 2014.
- Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling (2016). Lokaliseret d. 3. februar 2020 på: <http://www.uvm.dk/Uddannelser/Folkeskolen>
- Moscovici, S. (2001a). "Why theory of Social Representations?" In: Deauz, K. & Philogène, G., (eds.), *Representations of the Social*, 8-35. Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations – Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes toward a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology* (18), p. 211-250.
- Moscovici, S. (1973). Foreword. In: Herzlich, C. *Health and illness*. Academic Press, London
- Moscovici, S. (1961). *Psychoanalysis – Its Image and Its Public*. Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, S. & Marková, I. (2000). Ideas and their Development: A Dialogue between Serge Moscovici and Ivana Marková. In: Duveen, G. (ed.) *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press, pp. 224-286.
- Murdock, G.P. (1949). *Social Structure*. The Free Press, New York. Collier-Macmillan Limited, London.
- Pedersen, O. & Laursen, J. (2016). "Stop – ro på – tænk!" Normativitet og selvkontrol i statens arbejde med børn og indsatte. *Dansk Sociologi*, Nr. 3-4/27. årg. 2016.
- Prieur, A., Jensen, S.Q., Laursen, J. and Pedersen, O. (2016). 'Social Skills': Following a Traveling Concept from American Academic Discourse to Contemporary Danish Welfare Institutions. *Minerva* (2016) 54:423-443. Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Provencher, C. (2011). Towards A Better Understanding of Cognitive Polyphasia. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 41:4. 0021-8308.
- Pryor, J. & Rodgers, B. (2001). *Children in Changing Families*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Rose, N. (2010). Psykiatri uden grænser? De psykiatriske diagnosers ekspanderende domæne. In: Brinkmann, S. (red.), *Det diagnosticerede liv. Sygdom uden grænser*. Aarhus: Forlaget Klim.
- Rose, P. (2020b). Analysing Professionals Social Representations and Defensive Tactics when Legitimizing Conversation Groups in Schools. *Papers on Social Representations*. In revision.
- Rose, P. (2020c). "Det er sjovt, hvor forskellige man er, selvom man er ens med sin skilsmisse" – En undersøgelse af børns oplevelser med samtalegrupper for skilsmissebørn. *Tidsskriftet Barn*. I review.
- Rose, P. & Suhr, A. (2020a). *Samtalegrupper for børn og unge i sorg eller skilsmisse – som pædagogisk interventionsform i skolen*. I review.
- Sammot, G., Andreouli, E., Gaskell, G. & Valsiner, J. (2015). *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schousboe, I. (2000). Udviklingspsykologi og børn i virkeligheden. In: Reimer, L. & Schousboe, I., & Thorborg, P. *I nærheden – en antologi om børneperspektiver* (p.151-171). København: Hans Reitzels Forlag.
- Simovska, V., Lagermann, L.C., Abduljalil, H.S.Y., Mørck, L.L. og Kousholt, D. (2017). Inside out: What we (do not) talk about when we talk about research. *Qualitative Research*, 1-18. Socialstyrelsen (2019). Lokaliseret d. 8. maj 2019 på: <https://vidensportal.dk/temaer/Tidlig-indsats>
- Stroebe, M.S., Hansson, R.O., Stroebe, W., & Schut, H. (2001). Handbook of Bereavement research: Consequences, Coping and Care: Book review. *Journal of Social & Personal Relationships*, p. 724-725.
- Stroebe, W., Schut, H. & Stroebe, M.S. (2005). Grief Work, disclosure and counseling: Do they help the bereaved? *Clinical Psychology Review* 25 (2005), p. 395-414.
- Thøgersen, J. (2007). *Hør dog hvad de siger – at undersøge danskernes holdninger til engelsk*. Ph.d.-afhandling, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Valsiner, J. (2014a). *An Invitation to Cultural Psychology*. London: Sage.
- Wallerstein, J.S. & Blakeslee, S. (1989). *Second Chances: men, women, and children after divorce*. New York: Ticknor & Fields.
- Wallerstein, J.S., Lewis, J. & Blakeslee, S. (2002). *The Unexpected legacy of divorce. A 25 year landmark study*. London: Fusion Press.